

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

BİLGİNİN İSLAMİLEŞTİRİLMESİ MÜMKÜN MÜ? DEĞİL

Abdulkerim Suruş*

Benden önceki değerli profesör gibi ben de kısa ve özlü olmaya çalışacağım. Bana verilen tebliğ konusu, Bilginin İslamileştirmesinin Mümkün Olup Olmadığı'ydı. Bu tebliğde, Fazlur Rahman'ın ruhaniyeti içinde kendi görüşlerimi açıklamaya çalışacağım. Söylediklerim, ileri sürdüklerim, meselenin ele alınışı ve yaptığım ayrımların bütün mesuliyeti bana ait olacak. Kavramın tarihi, bilginin İslamileştirilmesi aslında konumuzun dışında birşey. Kavramın bu şekilde adlandırılmasının gerilere, ta İsmail Faruki'ye kadar gittiğine ancak maalesef kendisinin aslında bunu başkasından çaldığına dair yaygın bir kanaat vardır. Bu açıdan, iddia sahiplerini yargılamak gibi bir konumda değilim. Ve konuyu öyle kayda değer bulduğum da söylenemez. Her neyse, bu meselenin otuz yıllık bir geçmişi var. Ancak ana meselenin, yani muhtevanın çok daha eski bir tarihe sahip olduğunu düşünüyorum.

Hepimiz İslami Felsefe kavramını duymuşuzdur. Bu tesmiye hiç kuşku yok ki Batılı bir isimlendirme. Bizim felsefecilerimizin, yani Müslüman felsefecilerin hiçbiri, ne İbni Sina, ne Suhreverdi, ne de Fazlur Rahman'ın büyük saygı duyduğunu açıkladığı Sadrüddin-i Şirazi, İslami Felsefe tabirini kullandılar. Esasen bu kavram çok modern bir kavram. Onlar, büyük oranda Aristo'dan etkilenmiş ve İslami felsefe yapan İslami felsefeciler olarak metafizikçiydiler. Hayır; onlar hiç bir zaman yaptıklarına İslami Felsefe adını vermediler. İbni Sina'nın kitabının adı *El İşarat ve Tenbihat* iken, Suhreverdi'nin *Hikmet-ül İşrak*, Molla Sadra'nın önemli eseri *El Asfar ül Abad ül Akliyye fil Hikmet ül Mutaaliye* adını taşımaktadır. Bu kitapların, sadece başlıklarında değil, içeriklerinde de İslami Felsefe gibi bir ifade yoktur. Özellikle Eş'ari Kelam okulunun egemen olmaya başlamasıyla birlikte felsefeciler pek öyle makbul ve saygıdeğer insanlar olarak görülüyorlardı. Felse-

(*) Prof. Dr., İran, Tahran Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

feciler, muhtelif şekillerde ya sapkın(mutezil), ya inançsız ya da yanlış inanan ve nihayet imanın ve müminlerin yollarını kesen eşkiyalar vs. olarak görülüyorlardı. Hiçbir zaman mesut ve güvenli bir hayat yaşamadılar. İlahi vahiyden ziyade Yunan felsefecilerinden etkilenen ve müminler cemaatine şek ile şüphe yahut akılcılık illeti salan bir entelektüel azınlık olarak görülüyorlardı. Yedinci yüzyılın en büyük Fars mistiği olan Rumi, felsefeciler hakkında şunları söyleyecekti: Onlar kaçıyorlar; hikmete doğru değil hikmetten uzağa kaçanlardır onlar. Gazzali gibi önde gelen bir şahsiyet, kendi başına anlamlı ve bağımsız bir felsefenin olamayacağı görüşündeydi. Geleneksel felsefenin matematiksel kısmı kendi başına ayakta duran bir bilimdir. Geleneksel ve metafizik felsefenin bir diğer bölümü olan Doğal Felsefe, yine Gazzali'ye göre, tamamen alakasız ve manasız bir şeydi. Tıp, tabii bir istisna oluşturuyordu. Felsefenin metafizik kısmı, yani genel prensipleri, teoloji bilimini ilgilendiren birşeydi ve felsefeden sayılmıyordu. Bu nedenle, Gazzali'ye göre, çözüme (dekonstrüksiyon) yoluyla felsefe bağımlı olmayan varlığını hepten yitiricekti. Bütün bunlar gösteriyor ki bu anlamdaki felsefenin İslami bir bilim sayılamayacağını ve bu yüzden de İslami felsefe terimini, ilke ve yöntemlerini İslami öğretilerden alan bir disiplin anlamında kullanamayız. Sadece belli bir bilimin ürettiği ve/veya Müslüman düşünürlerin benimsediği birşey anlamına geliyordu. Elbette ki İslami düşüncelerle donanmış Müslüman bir düşünür geleneğinin herkesin üzerinde müttefik olduğu yorumlarıyla doğrudan doğruya çelişen birşeyleri ne üretebilir ne de benimseyebilirdi. Aynı şeyi İslami bir felsefe için de söyleyebiliriz. Dahası, şurada burada, İslam aleminin değişik ülkelerinde ve hatta devrim sonrası İran'da bir İslami Psikoloji, İslami Sosyoloji, İslami ekonomi vesaire gibi birşeyler üretmeye kendilerini adanmış insanlar var. Burada zikredilmesi gereken ve büyük bir saygınlığa sahip olan İİT'yi ve onun bu vazifeyi gerçekleştirmek üzere sahici İslami disiplinler üretmek üzere gösterdiği gayreti unutmamak gerek. American Journal of Islamic Sciences da burada zikredilmeye ihtiyaç duymayacak kadar iyi biliniyor. Parantez içinde şunu da söyleyeyim ki cehennemın sıcaklık derecesini ölçmek yahut ateşten yaratılan cinlerden enerji üretmek gibi bilginin İslamileştirilmesi alanında yapılan ve ciddi rasyonel çabalardan ziyade gülünç olan kimi çabalar da var. Bu kavramın tarihi de bu durumdan uzak değil. Şimdi analitik bakış açısından konuya dönelim. Şunun yeterince açık olması gerekir: Bilginin İslamileştirilmesi kaynağı İslamdan bağımsız olan felsefe, kimya, astronomi, matematik ve benzeri bilimlere uygulanır. İslam hukuku ve etiğine, onlar tanım gereği İslami oldukları yani İslamdan kaynaklandıkları için, bunlara dahil edilmemelidir. Başka bir deyişle belli bir hukuk ve ahlak okulu oluşturmak İslam Peygamberinin vazifesiydi. İslam hukuku islamileştiri-

lemez ve kullanılamaz. Çünkü zaten o ta başından beri İslamiydi. Ama felsefenin İslamleştirilmesine gelince, bundan bahis mümkündür. Zira felsefe ne doğuştan ne de tabiatı gereği İslami değildi.

Şimdi, konuşmamı iki bölüme ayırmayı öneriyorum. Birinci bölümde, bilime Aristocu bakış açısıyla bakacağım. Ondan sonra da bilime modern bakış açısıyla yaklaşmaya çalışacak ve en sonunda bilginin İslamleştirilmesinin mümkün yoksa aksine mümkün olmadığı konusundaki nihai bir hükme varmak için bu ikisini birleştirmeye çalışacağım.

Gelin çok bariz bir hakikatle söze başlayalım: Hakikat ne islami olabilir ne de gayriislami. Hakikat hakikattir. Tabiat kanunları tabiat kanunlarıdır. Özü neyse odur. Bunların hiçbirine islami ya da gayriislami demek mümkün değildir. Bunlar İslam Peygamberinin ortaya çıkışından önce de oradaydılar ve İslam, Hıristiyanlık ya da başka bir dinden bağımsız olarak orada olma-ya devam edeceklerdir. Doğrusu bu yüzden İslamleştirme, tabiatın kanunlarına uygulanabilecek birşey değildir. Eşyaya herhangi bir katkı sağlamaz. Sözgelimi şarap, gayriislami (non islamic) değildir. Tabir caizse, tarafsız bir malzemedir. Evet şarap içmek İslama göre günah ve arzulanmayan birşeydir ama bu başka bir meseledir. İçki içmek bir eylemdir, bir öz değildir. Elbette ki İslam davranışları onaylayabilir veya yasaklayabilir. Bu birinci basamak. İkinci basamak: Doğru bir önerme, gerçeklere tekabül eden önermedir. Bu, en azından, gerçeğin tartışılmaz tanımlarından biridir. Farkındayım, çok iyi biliyorum; gerçeğin muhtelif tanımları var. Kimilerine göre gerçek konvansiyoneldir. Bir başkasına sorarsanız gerçek başka birşeydir. Ancak hem Yunan felsefecileri hem de Müslüman düşünürler hakikatin tanımları olarak doğrulara yahut gerçeklere tekabüliyeti göstermişlerdir. Doğru bir önerme gerçeklere tekabül eden inanılır bir hakikat fotoğrafıdır. Dolayısıyla eğer ilk öncül kabul edilirse yani hakikatin ne İslami ne de gayriislami olduğu kabul edilirse aynı gerekçeyle ve aynı nedenlerden dolayı hakikat de ne İslamidir ne de gayriislami. Yine burada İslamleştirmenin işlemediği bir kategoriyle karşı karşıya bulunuyoruz. Eğer önerme gerçeklere tekabül edince doğru bir önerme oluyorsa ve eğer gerçekler ne İslami ne de gayriislamilerse, ne Hıristiyanı ne de gayrihıristiyanilerse o zaman doğru bir önerme İslamleştirme yahut başka tür bir ideolojikleştirmeyi aşar, onların teması mümkün olmaz. Esasen, Müslümanlara göre İslam tartışmasız doğru olsa bile doğru olan dini olamaz. Ama dini olan doğru olmalıdır. Aksi takdirde, hakikat nispileşecektir (rölatifleşecektir). Bu, argümanımızı üstüne kurduğumuz çok önemli bir öncüldür. Hakikatin hiç bir düşünce okuluna tabi durumda olamayacağı yolundaki nokta hiç bir şekilde akıldan uzak tutulmaması gereken birşeydir. Şimde gelelim Aristo'ya. Eğer bilimle-

ri Aristocu tanıma göre ideal anlamda doğru önermeler kütlesi olarak alırsak, o zaman hiçbir bilim İslamilik yahut gayriislamilik içeren herhangi bir çatının altına taşınmaz. Bu durum, daha önce zikrettiğimiz öncüllerin kaçınılmaz mantıksal sonucudur.

Burada, dinleyicilerden birtakım itirazlar gelebilir. O zaman, bu bağlamlarda bahsi geçen katl (öldürme) ve hırsızlık gibi yanlış(kötü) doğrular (false facts) için ne diyeceğiz sorusu gelebilir. Bence burada biz doğrular yahut gerçekler alanında değil, değerler alanında konuşuyoruz. Yanlış gerçekler, aslında arzulanmayanlardır. İslami ölçütler ve bakış açısıyla, daha önce değindiğimiz gibi İslami öğretilere dayanılarak oluşturulmuş bağımsız bir İslami değerler sistemine sahip olunabilir. Ama bu farklı bir konudur. Bunun bilginin İslamileştirilmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bilgiden sözettiğimizde gerçeklere ilişkin bilgiden sözediyoruz; değerler sistemine ilişkin bilgiden değil. Evet; savaş var, hırsızlık var, katl var, sömürü var. Eğer adını öyle koyarsak böyle yanlış gerçekler var. Ve bunları gerçeklik alanından uzaklaştırmalı ve bunlara karşı moral anlamda birşeyler yapmalıyız. Ama yine bu değerler sistemine taalluk eden bir konudur.

O halde tekrar edelim: Hakikat ne İslamidir ne de gayriislami, gerçek aynı nedenden dolayı ne İslamidir ne de gayriislami. Doğru önermelerden oluşan bir kütle olarak bilim ne İslamidir ne de gayriislami. Felsefe dahil-her ne demekse- bilginin İslamileştirilmesinin imkansızlığı ve mantıksızlığı yolundaki en güçlü argüman budur.

Eğitimin islamileştirilmesi, bilginin islamileştirilmesinden farklı birşeydir. Eğitimin islamileştirilmesine herhangi bir itiraz olamaz. Bir müslüman kendi çocuklarını ilahi değerlerin şekillendirdiği bir İslami atmosfer içinde yetiştirmek zorundadır. Ancak islamileştirilmiş bilimler, İslami eğitim içinde bir bölüm oluşturmuyorlar. Bilimleri İslamileştirmek için gerçeği nispileştirebilirsiniz. Biliyoruz ki postmodern düşünürlerin gerçeği rölatifleştirmedeki en büyük saikleri doğrunun mutlaklığına inanan birilerinin günün birinde toplumu bu mutlakiyete dayalı olarak yönetmek isteyebileceğine dair korkudur. Bununla bağlantılı olarak farklılığa ve gerçeğin nisbiliğine dikkatleri çekiyor ve çoğulcu bir toplumu mümkün kılmaya çalışıyorlar. Lakin bana göre bu mümkün değildir. Evvela, nisbileştirme ya da gerçeğin rölatifleştirilmesi kendi kendini yokeden bir projedir. Eğer gerçeği nisbileştirseniz, kendi konumunuzun gerçekliği de nisbileşecek ve hiç bir şekilde savunulamaz olacaktır. İkinci olarak, gerçeğin relatifleşmesi hiç bir surette İslami birşey değildir. Bugüne kadar hiçbir İslam düşünürü gerçeği rölatifleştirmeyi düşünmedi bile. İşin garip tarafı bütün bunlar gerçeklere ilişkin bil-

ğinin İslamileştirilmesi yahut hayat tarzının İslamileştirilmesi için yapıyor. Hakikati nisbileştirerek bilgiyi İslamileştirmekten önce İslamı nisbileştirmiş oluyorsunuz. Şimdiye kadar argümanımı Aristocu bilim tanımı üzerinde temellendirmeye çalıştım. Hepinizin çok iyi bildiği gibi Aristo'ya göre, her bilimin bir çalışma konusu ve buna dair bir dizi doğru önermesi vardır. Ama hiçbir bilimadamı ya da felsefeci bütün önermelerin doğru olduğunu garanti edemez. Reel bilim her zaman için ideal olanın gerisindedir. Reel bilim doğru ve yanlış önermelerin bir karışımıdır. Aksi durumda bilimde ilerleme ve evrimden söz edemeyiz. Bilimin evrilmesi sürecinde, yeni keşfedilen doğrularla birlikte yanlış fikirler anında ve sürekli ortadan kaldırılmakta ve yeni önermeler bilimin ana gövdesine ilave edilmektedir. Tarihsel olarak Aristo'nun idealine yaklaşmış oluyoruz, ama hiç bir zaman artık sonuca vardık ve bu aldığımız kesin doğrudur diye emin olamayız. Modern düşünürler için tarihsellik ya da historisite, bilimin toplamı ve konjonktürel doğası, bilimin doğrularından çok daha önemli bir özelliktir.

Bilim, bilimsel topluluğun rekabet ve işbirliğinin ürünü olmak anlamında her zaman için tarihseldir ve birikime dayalıdır. Bu demektir ki önce bilimsel topluluk vardır, ondan sonra bilim kimliğini bu topluluktan alır. Bilim, herşeyden soyutlanmış bir bilginin zihinde soyutlanmış bir şekilde duran bir şey değildir. Bilim, uzmanlar topluluğu arasında yayılan ve ortaklaşılan bir metadır. Ve nihayet, sürekli doğan bir entite olarak, bir süreç olarak da tarihseldir. Bilim ne mükemmeldir, ne saf ve ne de tamamlanmış birşey. Sürekli akış halindedir. O halde bilimin (a)tarihsel, (b)kollektif ve (c)konjonktürel olan bilimin İslamileştirilmesine ne diyeceksiniz?

Şunu hatırlatmam gerekir ki tarihsellik ile rölativizm karıştırılmamalıdır. Bilim tabiatı gereği bizi sürekli nedenlere bakmaya sevkeder. Burada ipucu problem-çözmenin elinde. Her soru için bir çözüm önerisi olarak farklı teorilerin sunulduğu bir problem-çözme işlemi olarak bilime baktığımızda, sonucu bulmak veya tercih edilen sonucu test etmek için belli bir yönteme ihtiyaç duyarsınız. Bu nedenle, bilimin üçüncü unsuru ya da sacayağı yöntemdir. Ampirik bilimlerde, yöntem de ampiriktir. Felsefede yöntem göstermedir(demonstration). Bildiğiniz gibi metafizik felsefenin tanımlarından birine göre felsefe, gösterimsel bir bilimdir. Kavramsal analiz ve gösterimsel kıyaslar felsefenin elverdiği yöntemlerdir, en azından Müslüman felsefecilere göre.

Şimdi, yöntemin her zaman için kamuya açık olması gerekir. Özel ve mahrem bir yöntem olamaz. Bilimin kolektifliğinin bir anlamı da budur. Dil de aynı şekilde Wittgenstein'a göre kolektiftir. Bu çok açıklayıcı bir benzet-

medir: Hiç kimse özel bir dil geliştiremez. Kişiye özel bir dilin imkansızlığı konusunda da çok güçlü argümanlar ortaya konmuş bulunmaktadır. Dil bir topluluğun fonksiyonudur. Her zaman için topluluk içinde yaratılır; soyutlanmış insanlarca soyutlanmış bir yerde değil. Yöntem de dil gibi birşeydir. Yöntem her zaman kamusal ve kolektiftir. Ve herkes istediği zaman onu alıp kullanabilmeli ve onu hakem olarak benimseyebilmelidir.

Her bilimin dördüncü sacayağı önkabuller ve üzerine oturtulduğu bazı temellerdir. Bu fotoğrafı tamamlamak için günümüzde bilimde adına fenomenoloji denilen bir akımın varolduğunu belirtmem gerekir. Fenomenolojistler genellikle önkabullerden çok, bilişlerden az sözedirler. Görüyoruz ki sözünü ettiğimiz bilimin önkabullerden uzak olduğu fikrinden radikal şekilde farklılar. Fenomenolojistlerin söylediklerinin çoğunun pek çok önkabullerle ve görülmeyen önermelerle dolu olduğunu söylemeye gerek bile yok. Bu da yine ayrı bir konu.

Bunlar modern bakış açısına göre yapılmış bilimin tanımlarıdır ve bana göre bilimi oluşturan temel sacayaklarıdır. Şimdi bu unsurlar üzerinde teker teker duralım.

Önce yöntem. Şunu bir daha açıkça söyleyelim. Yöntem İslamileştirilemez. Yöntem bilimin kamusal mantığıdır ve ne olursa olsun her türlü düşünce okulundan bağımsız birşeydir. Biri kalkıp bir İslami felsefe yönteminden ve gösterimin İslamileştirilmesinden sözedemez. Bu saçmalık olur. Çünkü, gösterimin kendi tanımı vardır. Gösterimi İslamileştirmek için evvela bunun geçerliliğini ortaya koymak gerekir ki bu bizim mantıksal seküleriteyle karşılaşacağımız anlamına gelir. Bu yüzden yöntem, ister metafizik, ampirik veya mantıksal olsun İslam yahut başka bir dinden tamamen bağımsız bir şeydir. Yöntem İslamileştirilemez.

İkinci olarak, çözüm nedir? Elbette ki sorulara cevap bularak; çünkü daha önce anlattığım nedenlerden dolayı hakikat İslamileştirilemez. Defalarca tekrarlandığı gibi hakikat, dinseliliğin ve ideolojikliğin ötesinde birşeydir. Elbette ki bilim çözümler arar. Bu çözümler, İslami bakış açısıyla keşfedilmiş olmak anlamında İslami olabilirler. Bilim ilerlemesi sayesinde ya onu doğrulayacak ya da yanlışlayarak dışlayacaktır. Yani, eğer ilerlemeyi kabul etmiyor değilseniz ve onunla bir sorununuz yoksa, bilimsel ilerleme en sonunda İslamileştirilemeyen bir bilime götürecektir bizi. Şunu da ilave etmek lazım: Başarı ve hakikat elele giderler. Hakikate yaslanmayan bir başarı olamaz. Yani hiçbir yanlış teori pratikte başarılı olamaz. Birgün nihayette foyası ortaya çıkar. Bu yüzden, İslami bir ülkedeki enflasyon sorununu çözmek gibi pratik bir problemin çözümünde sadece ve sadece tek bir

doğru, yani başarılı, çözüm vardır. Geriye kalanlar başarıları sahte çözümlerdir.

Pekala, sorular ve sorunlar ne gerçek ne de hakikat olduklarında ne yapacağız? Mesela, pekçok alakasız soru olmakla birlikte, hiç bir soruya yanlış(kötü) soru diyemeyiz. Bu nedenle, biri kalkıp soruların İslamiliğinden sözedebilir. Soruların İslamileştirilmesi demek sizin o soruları sormanızdaki motivasyonunuz İslami olabilir demektir. İslamilik bu anlamda ve aynı şekilde bir Hint yahut İskoçlaştırmanın imkanını kabul noktasında mümkündür. Sorular, sizin yetiştirilme tarzınız, zihinsel seviyeniz, kişiliğiniz ve geçmiş tecrübelerinize bağlıdır. Sorular orada durmazlar. Keşfedilmeyi bekleyen hakikatler değildir. Yaratılır, üretilirler. Son derece doğal bir şekilde ortaya çıkarlar. Ortaya atıldıkları zamana ve bağlama bağımlıdır. Yine aynı şekilde din-bağımlıdır.

Şimdi, bilimin dördüncü sacayağı olarak, önkabuller. Önkabuller ya soru, teori, yöntem, yöntemsel ilkeler veya değerlerdir. Yöntem hariç geriye kalanların hepsi yukarıda konan rezervler ve sınırlar dahilinde kalınmak üzere İslamileştirilmeleri mümkün ve anlamlı olabilecek şeylerdir.

Son ama önemli bir kayıt koymak istiyorum: Bu önemlidir. Bilimin İslamileştirilmesinin bedeli vardır. Bilimin tarihselliği ve yanlış olma potansiyelidir bu. Eğer bilim saf bir hakikat kütle olsaydı zaten İslamileştirilmesine gerek yoktu. Saf olmayış ve tamamlanmamışlık, onu bağlam-bağımlı ve İslamileştirilebilir kılar. Ve tam da bu nedenden dolayı eleştirilebilirdir. Hiçkimse eleştirilmeyecek bir İslami bilim hayali kurmasın. Yine hiçkimse tamamen İslamileştirilmiş bir bilimin hayaliyle yaşamasın. Eğer bilim mutlak hakikate yaklaşıyor ve bundan dolayı İslamileştirilmeye olan ihtiyacını yitiriyorsa bilelim ki bu bir çelişkidir. Teşekkür ederim.